

ծիքն, թէ բոլոր լեզուներն ազգարանական դասա-
կարգութեան մը վերածնելու անկարելիութիւնն
նաեւ լեզուաց հասարակաց ծագումն մ'ունենա-
լուն անկարելիութիւնը ցուցրին, տեսիլ մը գիտ-
նական հրամանակարար վարդապետութիւն (dogme)
է, որ աննախադասարեւ խղճարկութեանց յառա-
ջագիմութիւնն ամէն բանէն աւելի կրնայ ազդելու՝
Նոյն լեզուախոյրն ամենեւին չի տատամիր
հաստատելու թէ տուրանեան (այս անուամբ Մ.
Միլլէր կը հասկնայ ուրալ-ալտայեան, թուր-
կան, մալայական, գանգեանեան, լիթիանեան, ժուռ-
դայեան եւ տամուլեան լեզուացեղբը) սեմական
եւ արիական լեզուները կրնան Նոյն ծագումն ու-
նեցած ըլլալ։ Հետեւեալ երկու գլուխներուն մէջ
կ'ամփոփէ իւր բառները։

Ա. «Ոչինչ կը սփռուի զմեզ ընդունելու թէ
տուրանեան, սեմական եւ արիական լեզուացեղբն
իրարմէ տարբեր անկախ սկիզբ ունեցած ըլլան
իրենց Նիւթոն (matériel) տարրերուն մէջ։ Կա-
րելի է ընդհանուրան Նոյն իսկ հիմույ այնպիսի
արմատներ ցուցնել, որոնք այս երեք ճիւղերուն
մէջ իրենց առաջին բաժանմանէն ետքը՝ սովորա-
կան էին եւ գործածական եւ այնպէս Ձեռքին։»

Բ. Ոչինչ կը սփռուի զմեզ ընդունելու թէ
տուրանեան, սեմական եւ արիական լեզուացե-
ղբն՝ իրարմէ տարբեր սկիզբ ունեցած ըլլան՝ իրենց
Նիւթոն (կազմական forme) տարրերուն մէջ, եւ
թէ պէտ անկարելի է յերականութեան արիական
յօրինուածութիւնն սեմականն եւ կամ՝ սեմա-
կանն արիականն յառաջ բերել, ասկայն կրնանք
կատարելապէս տեսնել, թէ ինչպէս կամ անհա-
տական ազդեցութիւններով եւ կամ լեզուն մա-
շեցընելով եւ յղկելով՝ իրենց ծառանալ գոր-
ծունեութեան մէջ Նոյնպիսի եւրոպայի յերա-
կանութեան զանազան գրութիւններն յառաջ
կ'անեն։»

Մաքս Միլլէր 38 տարի յառաջ հաստա-
տած է այս նախադասութիւնները Բուռնէի Christianity and mankind հանդիսին մէջ, եւ անկէ ի
վեր լեզուագիտութեան տաւած արդիւնքն ապա-
ցուցած է այս նախադասութեանց ճշգրտութիւնը։

Ստացէ թէ լեզուագիտութեան անտա-
կետով ալ լեզուաց մէկ սկիզբ ունենալը կարելի է։
Լեզուագիտութեան պաշտօնը չէ՝ մարդկային
ազգին անտակի միութեան սեղանին եւ անհախա-
ռակիլն ապացոյց մը յառաջ բերել, բայց եւս ա-
ռաւել չի կրնար հակառակ փոստիցութիւնն ալ
սակէ ապացոյց մը հանել։

Մէկ սկիզբ ունենալուն ինդիքն՝ լեզուագի-
տութեան կոցմանն այսպէս կազմակերպ է։ Լեզուաց
լոգիկան ուղիղօք ինչպէս ինքն ինքն ընդունա-
լի է բաժնուի մարդկութեան լեզուներէ՝ օրհն ինչ
կողմնութեամբ եւ ինչ բռնութիւններով իբրեւ շատ ին-
տուրիւն, միշտ չ'անուղիղօք մէ յառաջ ելան։

Ինչպէս անտալք, լեզուագիտութեան բա-
րեցընական գարոյնն այս հարցման բացարդ «Ոչ
կրնէ, բայց այս՝ Ոչը» — մեզմ բացատրութիւն մը

գործածենք, — անխորհրդածեալ եւ վազվազուս
պատասխան մին է։ Տեսնենք թէ լեզուագիտու-
թեան օրէնքները կը հաստատեն այս «Ոչը»
քննենք թէ լեզուներն իրեք շին կրնար ի մի վեր-
ածուիլ։ Բայց որովհետեւ լեզուաց զոնադանու-
թիւնն կը կայանայ՝ իրենց ձեւական մասին,
յերականութեան կազմութեան, եւ որ Նոյն
է՝ իրենց յետադանութեան (իւրօրհանութեան mor-
phologie) մէջ եւ իրենց նիւթական մասին, այս-
ինքն բառերու արմատներուն մէջ, պէտք ենք
նախ եւ յառաջ լեզուաց յետադանութեան եւ յետ-
քանդութեան (ազգարանական) զատակարարութիւնն
աշքէ անցընել, որպէս զի ետքէն կարենանք
որոշել թէ լեզուաց ձեւական եւ նիւթա-
կան զանազանութիւնը տեսակարար է, թէ միայն
փոփոխականութեան նկարագիրն կը կրնի իրենց
վրայ լեզուներն. եւ յայտնի է թէ վերջին յատ-
կութիւնն լեզուս տեսակարար միութեան ամե-
նեւին ազդելը չէ, այլ մանաւանդ լեզուաց կին-
դանութեան այժ ունենալու յայտարար նշանն է։

(Հարմարութիւն)

Հ. Գ. ՄՂՂ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԻԹՅԱՆ ՍԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՊԵՏԱԿԱՆ (ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԵՏ)

Եւ ինչ թուականներուն՝ երբ մեծանունն
Պոլոս Պէյ Եւստանֆեան՝ եգիպտական կառա-
վարութեան գլուխն անցան եւ իր շուրջը բոլո-
րած Սրբին Պէյերու, Սապրէլ Պէյերու, Խա-
րով Պէյերու, Հէքէքեան Պէյերու պէս երեւելի
Հայկազանց Հայուագիւտ խումբն, եգիպտոսի
մեծամեծ բարեկարգութեանց հայր կը հանդի-
սանար հոլաքաւոր Մէհեմէտ Սէյի եւ Խորա-
հիմ Փաշաներու օրով, այն թուականներուն՝ որ
գարուս եգիպտական պատմութեան ամէնէն
փառաւոր ժամանակները կը ներկայացընեն,
նշանաւոր կ'ըլլար նաեւ Եգիպտոսի Պէյերու-
նէն ետեւ, Միքայէլ Բէյստէն Տէր-Պետրոսեան
նէն ետեւ՝ երկրորդ հայ բժիշկն եգիպտոսեան,
որ իւր ծառայութեանմը Նիզամի Կիւրաթի Կիւրաթի
միջեւ Վոսթորի եղբայր մեծ հոլաք հանելով,
կ'ըլլար պատիւ 19-րդ դարու հայ բժշկութեան։

Եգիպտոսի Պէյերու զեւ Նոր անհատա-
ցած գէմբրին մէկն է. ոչ միայն իբրեւ բժիշկ
հանրածանօթ, այլ եւ իբրեւ ազգային գործիչ
եւ հայրենասէր, զոր պիտի ջանամ ներկայա-
ցընել ճշգրիտ, առաջնորդ ունենալով եգիպտա-

1 Լեզուագիտութեան միայն ճանաչող, գերման.
թարգմ. Գր. Կարլ Բեռնարդ, Լայպցիգ 1875։ Ա. Կարլ,
էջ 218։

1 Տես Բաշմէլի, Թի. 8, Մարտ 15, 1884, էջ 90
— 96, եւ Պետրոսեան Սեփեթ Պէյերու-Կիւրաթի, էջ 242—243։

ընակ Եագուպ-Արթին փաշայի յղած տեղեկութիւններն, Արաւհամ Ալլապեանի Հայ Առաքելական Եկեղեցու անուն գրութիւնն¹ եւ որով Տայ թերթեր որ թղթատանցի վերջերս:

Թարութիւն Բժիշկ Պետանեան՝ ծնած է ի Կ. Պոլիս-Բերս, 1810 թուականին:

Որդի էր Զրարեան, Զրարացեան կամ Աղաւորագեան Մկրտչի՝ որուն կինն էր Կ. Պոլսեցի Թագուհի, մականունան էր Լէքիմ-օղլու:

Թագուհիի հայրը բժիշկ է եղեր, եւ ըստ աւանդութեան՝ իւր ուսումը գերմանիոյ մէջ առած, երկար տարիներ ընսկած է եղեր Լայփցիկ, ուր նաեւ մուշտակի վաճառական չայեր մալն տարի տօնաւաճառի առան կ'երթեւեկէին: Այս բժիշկը կը կուռի եղեր Պետան-Լէքիմ:

Պետան-Լէքիմ զաւակ մը միայն ուներ, եւ էր՝ Թագուհին, զոր Զրարացեան Մկրտչի հարսնացընելով՝ պայման կը դնէ իրենց առաջին արու զաւակն իւր անունով կոչել Պետան:

Զրարացեան կամ Աղաւորագեան Մկրտչի անդրանիկ որդին էր մեր բժիշկ Թարութիւնը, որ ըստ կանխաւորման՝ պապին (մօրահօր) անունով Պետանեան կոչուելով՝ կը թողու Տայրեանեան մականունը, զոր կը կրեն ցայսօր իւր Տօրեղօրորդիքն՝ եգիպտական Եագուպ-Արթին փաշա Աղաւորագեան եւ գերապայտօն Տիմոթէոս Ե. Վարդապետ Աղաւորագեան բերացի:

1819 կամ 1820 թուականին Պետան-Լէքիմ կը կորնցընէ իւր ամուսինը, որուն մահուանն այնչափ ցաւ կը զգայ՝ որ կը թողու բոլորովին Կ. Պոլսն եւ կ'երթայ Օսման առ իւր քոյրն, որ Ռուսահայ երեւելի պաշտօնէի մը կ'ինն էր: Պետան-Լէքիմ հետը կը տանի իւր թոռը մանուկն Թարութիւն, զոր բաւական ժամանակ Օսմանայի մէջ կ'ընթերցէ ետեւ կը յղէ Վենետիկ Միխիթարեանց Վանքը², ուր կ'առնու նա իւր նախնոր կրթութիւնն, եւ 1826 կամ 1827 թուականներուն կ'արձանագրուի Նեապոլի բժշկական համալսարանը:

Հինգ կամ վեց տարւան կանոնաւոր դասընթացքէն ետքը՝ պատանին Թարութիւն Պետանեան, 1831 կամ 32ին յաղող քննութիւններով կ'աւարտէ իւր ուսումն եւ կը պսակուի Տօրթոր բժիշկ Նեապոլից Վամալարանէն, ուրկէ

եղած էր նաեւ իր մէջատ տարիներ յառաջ՝ մեծ անուն Տօրթ. Մանուէլ բժիշկ Շաշեան:

Բայց Տօրթոր Թարութիւն Պետանեան՝ բժշկական վերջական անուն պահուն կը կրորնցընէ իւր պաշտպան պարզ զգեստն-Լէքիմ, ուստի փոխանակ Կ. Պոլսն կամ Օսման գառնալու՝ ուղղակի կ'երթայ Եգիպտոս, ուր իւր հայրն արդէն 1827—30ին աղգային կրնական տիտոր վէճերէն հալածուած, գացած էր բնակիլ իւր եղբորը Սուրիան Աղաւորագեանի քով:

1833ին վերջեր կամ 34ին սկիզբներն է որ կը հաստատուի նա Գահրիէի մէջ, ուր պարզապէս Պետան կը կուռի, եւ կը սկսի շուտով յառաջագիծել:

Այս ատեններն էր որ Եգիպտոսի փոխարքայ Մէհմէտ Ալի փաշա, երկրորդ անգամ կը պատրաստուէր արշաւել Սուրիա (Լառիք), Տօրթ. Թարութիւն Պետան շնորհիւ իւր Տօրեղօրն Արթին Պէշի, որ մեծ համբաւ եւ ազդեցութիւն ուներ Եգիպտական կառավարութեան մէջ, պաշտօն կ'առնու եւ արշաւանքին գլուխ կեցող իշխան Իպրահիմ փաշայի զորագնդին բժիշկ անունուելով, 1834 Մայիսին հազարապետի աստիճանաւ կը մեկնի այս իշխանին հետ, կ'երթայ Սուրիա, եւ անգամ մըն ալ Եգիպտոս կը դառնայ 1841ին, այսինքն Սուրիական արշաւանքին ետեւ:

Այս եօթը տարւան մէջ կը մասնակցի Վիլիկոյ, փոքր Ասիոյ եւ Միջագետաց արշաւանքներուն, եւ ներկայ կը գտնուի Քուսիայի եւ Նեղիպի (Մծբնայ) նշանաւոր ճակատամարտներուն, որ Եգիպտոսի յաղթական բանակներուն պատիւն անմահ հացուցած են ժամանակակից պատմութեան մէջ:

Արդեօք ի՞նչ գործողութիւններ կատարեց հոն Պետան. այնչափ տարւան պատերազմներուն մէջ վիրաբուժական ի՞նչ մեծ փորձառութեան տէր եղաւ, որուն համբաւուն յիշատակը դեռ այսօր Նեղոսի ափաց վրայ անմոռաց մնացած է կ'ըսեն, ինչպէս կը բրէ Եագուպ-Արթին փաշա:

1840ին պատիւ կ'առնենայ իբրեւ բժիշկ ընկերանայ Իպրահիմ փաշայի որդւոց, Իսմայիլ-Ահմէտ եւ Մուսթաֆա-Ֆազլը իշխաններուն, որը Դամասկոս եւ Երուսաղէմ կը ձամբորդէին:

1841ին Գահրիէ դառնայով՝ ի վարձատրութիւն իւր այնչափ տարւան ծառայութեանց՝ կ'անուանուի Բժշկապետ Ղընուորական հիւան-

¹ Տես Ճեփեփէ Լուփէ, Թի. 2940, 3 Մարտ, 1895:
² Այս քաղաքը շիջացաւ Պետան Լէքիմի մասին սողոգ եւ մանրամասն տեղեկութիւններ հաւաքել, եւ իմանալ նաեւ թէ ինչպէս կ'աւարտէր Պետան. — Պետան կամ Պետան անունէն արդեօք միայն:
³ Տես Ճեփեփէ Լուփէ, Թի. 2940, 1895 Մարտ 3:

¹ Տես Լեփեփէ Լուփէ, Ապրիլ 1894, էջ 117:
² Résumé chronologique de l'Histoire d'Egypte, par Arthur Rhoné, Paris 1877, էջ 86—87:

գանացին, զոր երեւելէ կը հանդիսացնէ գիտնական նորանոր բարեկարգութիւններով:

1845ին կը բարձրանայ Գնդապետի աստիճանին, եւ կ'ընտրուի Նախագահ առողջապահական խորհրդոյ եւ Վերատեսուչ Աղեքսանդրիոյ ծովային Մարբանոցին¹:

Պէտան Պէյ այս պաշտօնին մէջ ալ նշանաւոր գործունէութիւններով արժանապէս կը փայլի, որուն ապացոյց է այն գեղեցիկ տեղեկագիրը, զոր 1846 Փետրուարին հրատարակած է Ալեքսանդրիոյ Մարբանոցին վրայ՝ գաղղիներէն լեզուաւ շարագրուած, որ մեզ անձանօթ է, եւ այսօր անգիւտ, միայն հայերէնը բարեբախտաբար կը գտնենք հին Բաշմէշլիւնի մէջ: Կ'արժէ ոյժով կարգաւ այս Ցեղեկագիրը, որ Մարբանոցինն իրմէ պատմութեան մէկ կարեւոր էջն յօրինելով, յստակ կը ցուցնէ Պէտան Պէյին ալ բժշկական խոր հմտութիւնը:

Ձայն հրատարակելէ առաջ, Բաշմէշլի կը դրէր.

“Աս համառօտ՝ բայց հետաքրքրական ու խելացի հատուածը թարգմանեցինք գաղղիարէն գրուած տետրակէ մը, որ աս տարի փետրուարին տպուած է Աղեքսանդրիա, մէջը երկու

յոգուած կայ, ու երկրորդին վերնագիրն աս է. *Aperçu sur le Service quarantenaire de l'Égypte*. Աս այժմ աս երկրորդ մասը թարգմանեցինք, բայց առաջինն ալ չուտով թարգմանելու միտք ունինք: Ըարագրողն է մեր ազգէն Պուռն Թուրք-Սէյի Պէրաւ մեծանուն բժիշկը, որ եգիպտոսի կուսակալին ծառայութեանը մէջ շատ երեւելի է՝ իր արհեստին խիստ հմուտ ըլլալովը, ու մեծ պարծանք է մեր ազգին: Որոնք որ Պարոն Պետանին հետ ճանչնորութիւն կամ թղթակցութիւն ունեցեր են, թէ ազգայինք եւ թէ օտարք, ամենքն ալ կը վկայեն իր ազնիւ

սրտին ու ազգասիրութեանը, մինչ ալ որ իրեն թղթակցութեանն ու բարեկամութեանը պատիւն ունինք՝ կը յուսանք որ իր ազգասիրական ջանքը աւելի հրատարակելու փափաքիս ալ ուրիշ անգամ կատարենք:”

Յետոյ կը թարգմանէր բուն Ցեղեկագիրը: Աղեքսանդրիոյ Մարբանոցին այս վիճակացոյցը, Պէտան Պէյի հրատարակած Ցեղեկագրին երկրորդ մասն է. առաջին մասը կը պարունակէ՝ *Առաջ գաղղիական շոգենաւին մէջ նոյն տարին պատահած հիւանդի մը պատմութիւնը*, զոր Բաշմէշլի հրատարակած է:

Այս մեծ կարողութեան տեր բժիշկը, փառաձեռն երկրին եւ եգիպտական արքունեաց մէջ մեծապէս սիրուած ըլլալու էր, որ մինչ իւր ճարտարութեամբն հետազնտէ բարձրանալով, եգիպտոսի առաջնակարգ բժիշկը կ'ըլլար, պաշտօն կ'ունենար միանգամայն 1847ին փոխարքային կողմանէ Բրիտանական Թագուհւոյն նուէր եղած ձիւնին Անգլիա փոխադրելու: Կալկաթայի Անգլիէր խրագութեամբ զայս ծառայանելով, կը հրատարակէր այն ատեն եւ սուր տողեր ընդգէմ՝ Անգլիական Ինկլիշմէն լեզուին՝ որ Պէտան Պէյին այս պաշտօնը ծաղրելու կը յանգնէր:

Կը գնեմ հոս Անգլիէր այդ նշանաւոր տողերն, որք կը յիշատակեն նաեւ Ինկլիշմէն ճոռումբանութիւնը:

“Մայիս 20 թուով կարի ձգաբան եւ կարճիմաստ գիր ընթերցար գրեալ յԱղեքսանդրիոյ առ ինգլիշման, ուր յետ գուժելոյ զմահ ԅօսելն Բէյի որդւոյ բարձրագոյն փոխարքային եգիպտոսի ի Պարիս, եւ նախանձառաջը անանկելոյ յառաջագիմութիւն Գաղղիացւոյն յԵգիպտոս՝ նեխոտած սրտիւ զինի յարէ:

ԲԵՅԵՅ ԵՆՐՈՒԹԻՆՈՒ ՊԵՏՆՆՆԱՆ (ՊԵՏՆ ՊԵՅ)

¹ Ցես Բաշմէշլի, Դ. Յարի 1846, թիւ 10, Մայիսի 15, էջ 150:

¹ Ցես Բաշմէշլի, Դ. Յարի 1846, թ. 16, էջ 249—252:

Կախագահ Սրբազանն՝ Յակոբ Պատրիարքին բռնով¹։

Նոյն տարին կ'ամուսնանայ Թուռուճիկեան Գեորգիաստանի Խաչաբեր անուն օրորդին Հետ։ Եգիպտոս վերագարծին՝ Աղէքսանդրիւյ նաւահանգստին քարափներու շահագործման մասին ընդարձակ եւ գեղեցիկ Ծրագիր մը կը պատրաստէ, եւ 1850ին սկիզբները Փոստաբայ Ապպաս փաշային ներկայացնելով՝ կը խնդրէ այդ քարափներուն մենաշնորհը, զոր դժբախտաբար չի կրնար ստանալ։ զի միեւնոյն ժամանակն էր, որ Տօրեղբայրը Արթին Պէյ յաջողօտ նախանշորդներու քսու բանաւարութեան շնորհիւ՝ Փոստաբային երեսէն խնայով, Եգիպտոսէն դուրս կ'աքորուէր։ Պէտան Պէյ կը ստիպուէր Հետեւիլ իւր Տօրեղբորը, կը թողար Եգիպտոսը, կը հրաժարէր իւր փայլուն ապարդէն, իւր բարձր պաշտօններէն, եւ 1852ին կու գար Կ. Պոլիս, ուր կը հաստատուէր վերջնականապէս։

Պէտան Պէյի Եգիպտական կենքը, որ 20 տարիէն աւելի տեւած էր, կը վերջնաւոր սյապէս այս թուականին, եւ կը սկսէր Բիւզանդական կենքը, որ տարբեր առաջինն եւ ազատ արքունի բարձր պաշտօններէ, եղաւ բոլորովին ժողովրդական։

Իւր բնակավայրն էր Օրթագիւղ, ուր կը բնակէին այն ատեն երեւելի ազգայնիներ, ուր կը բնակէր նաեւ Ժեյրառնի Մանուէլ բժիշկ Ըշաշիկեան։

Հոս Պէտան Պէյ կը պարապի ազատ բժշկութեամբ, որուն մէջ համալաւար կը հանդիսանայ իւր ճարտարութեամբը, անհասարկութեամբը, մանաւանդ անման աղքատաբարութեամբը, որով Եգիպտոսի մէջ արգէն մեծ համալաւ հանած էր եւ մինչեւ այսօր Կ. Պոլսոյ մէջ գոլովութեամբ կը յիշատակուի։

Եգիպտոսէն հեռու ապրելով ալ, միշտ յարաբերութեան մէջ կ'ըլլայ Եգիպտացի իշխանազուններուն եւ երեսելիներուն Հետ, այնչափ որ անոնցմէ շատերն երբ ամառը Ղափօրի ափովքը գային անցընել, չէին մեկնէր առանց Պէտան Պէյի բժշկական խորհուրդներն ստանալու։

Իւր բժշկական բարձր գիլքով Կ. Պոլսոյ մէջ ալ նա չի մոռնար իւր ազգը, եւ անոր շատ գործերուն կը մասնակցի սիրով եւ եռանդով, Սինայեան Գասպարի, Տափուսեան Յակոբի պէս բժիշկներն եւ ուրիշ երեսելի անձնաւորութիւններ գործակից ունենալով իրեն²։

1861 Փետրուարի 25ին նախապատիւ ձայնով կը մասնակցի Կաթողիկէական Հայոց Պատրիարքական ընտրութեան ընդհ. ժողովին³, ինչպէս նաեւ Ժողով Արեւմտեան Սինայեան անուն բարենպաստակ ընկերութեան, զոր Գերեբը. Հասուն Կաթողիկոսը կը հաստատէր նոյն թուականին⁴։

Միեւնոյն տարին Աղաթոն Մերտչի Հետ կ'ընտրուէր Ատենապետ⁵ Համագային Բարեգործական ընկերութեան, որ 1848ի համանուն ընկերութեան պէս կը հաստատուէր 1860ին, եւ որուն առանց իջնելու ինքիւ իրարմէն ահա հայրնիկն էր Բաթալիք Էլու⁶։

1863էն 1868 սերտ մասնակցութիւն կ'ունենայ Հասունեան եւ Հապահասունեան վեճերուն⁷, եւ հուսակից ըլլալով վերջիններուն, հակառակ Տօրթ. Գասպար Պէյ Սինայեանի՝ որ առաջիններուն պարագլուխներէն էր, նշանաւոր կը հանդիսանայ։

1863—66 տարիներուն, Օրթագիւղի Ս. Լուսաւորչեան Ղարձարանի Տեսութիւնը կը կատարէ՝ մեծ անձնաւորութեամբ եւ արդիւնաւոր յարաւերութեամբ, եւ 1870 Մարտին Տօրթ. Յակոբ Տափուսեանի Հետ կը մասնակցի իւր հասարակութեան ազգային խնդիրներուն լուծման համար կազմուած ժողովներուն⁸, որոնց մանրամասնութիւններն հոս թուել աւելորդ կը համարուի։

Այսչափ տարիներուն մէջ երեք անգամ առիթ կ'ունենայ Եգիպտոս երթալու, նախ՝ 1859ին իւր Հօրեղբորն Արթին Պէյի հիւանդութեան առթիւ, երկրորդ անգամ՝ 1863ին Տիկին Արթին Պէյը գարմանելու, եւ վերջապէս երրորդ անգամ՝ 1870ին, կազդուելու իւր անձնական առողջութիւնը, որ 1869ին թոքատապէ մը մեծապէս խանգարուած էր։

Այս պատգամ ճամբորդութիւններուն մէջ Պէտան Պէյ մեծ գոհունակութեամբ կը տեսնէ գործադրութիւնն այն ծրագրին, զոր Աղէքսանդրիոյ նաւահանգստին քարափներու շահագործման մասին պատրաստած էր 1850ին, եւ որուն մէջ մարգարէական նախատեսութեամբ հրաշալի կերպով կը գուշակէր այն նաւահանգստին ապագայ մեծ վաճառաշահութիւնը,

¹ Տեւ Միհմայեւ Հուլիս, 25 Փետրուար 1861։

² Տեւ անդ։

³ Տեւ Մարտի Թիւ 186, 11 Յունուար 1861։

⁴ Տեւ Միհմայեւ Հուլիս 17 Յունուար 1861։

⁵ Տեւ Մարտի Թիւ 607, 28 Սեպտ. 1863. եւ Պրոքլամ. Արարչական Թիւ 711, 5 Հոկտ. 1863։

⁶ Տեւ Տէրեմիտի Լուրճի Թիւ 2940, 3 Մարտ 1895։

⁷ Տեւ Մարտի Թիւ 956, 18 Մարտ 1870։

⁸ Տեւ Արարչական Արարչական Թիւ 611, 27 Նոյեմ. 1859։

¹ Ադ. Թիւ 45—150, Յուլիս 7 Մայիս 1849։

² Տեւ Մարտի եւ Միհմայեւ Հուլիս 1861 Փետր.։

ինչպէս կը գրէ Եագուպ-Արթին փաշա Աշա-
չըրպահան:

Որչափ ճշմարիտ է եղեր Պետան Պէյի
գուշակութիւնը: Աղեքսանդրոյ նաւահանգրս-
տին քարաքներուն մենաշնորհը, հայ հանձարի
յղացում եւ ծնունդ, այսօր կը պատկանի օտար-
ազգիներու եւ մեծ արդիւնք յառաջ կը բերէ.
քանի՜ ցաւալի է, որ Հայու սեպհականութիւն
չեղաւ այն, որ մեծ հարստութիւններ պիտի
թափեր այժմ Հայու գոգը:

Այսու ամենայնիւ, մեծ պատիւ է այն
Պէտան Պէյի հանձարին, որ ժշմարի բժշկա-
կան գիտութիւններով զարգացած էր, այլ եւ
անտեսասպիտական եւ պատմական խորին հմտու-
թիւններով, որպէս կը գրէր Ա. Ալվազեան,
Պէտան Պէյի համառօտ կենսագրութիւնն հրա-
տարակած պահուն:¹

Բաց ի բժշկական եւ պատմական ծանօ-
թութիւններէն, Պէտան Պէյ տեղեակ էր նաեւ
շատ լեզուներու, մայրենի բարբառին քաջա-
հմտու էր, գիտէր քաղցրերէն, անգղերէն, իտա-
լերէն, արաբերէն եւ թուրքերէն, եւ մասնաւոր
սիրով կը մշակէր հնագիտական ուսումը, որուն
արդիւնք են այն ամէն նուէրները՝ զորս բրած
էր ժամանակին վենետիկի Միխիթարեանց թան-
գարանին:²

Այս նուէրներուն մէջ կը գտնուէր, կ'ըսէ
Ա. Ալվազեան,³ 700 տարուան ոսկերչական
ազգային հնութիւն մը, որուն վրայ Սաղմոսին
բանի մը տառերը հայտատու արձանագրուած
էին, եւ զոր 1867ին Գէորգ Դ. կաթողիկոսը
Կ.Պոլսէն Էլմիսին մեկնած ժամանակը գնել
ուզած եւ չէ յաջողած:⁴

Գրեթէ քառորդ դար մը իրրեւ բոխիչ
գործերով Կ. Պոլսը մէջ, ուր Տըթ-Սերփէէնի,
Սինապեան Գասպարի եւ այլոց հաւասար դիրք
մ'ունեցաւ, Պէտան Պէյ 1876 կամ 77 թուա-
կաններուն՝ ալ յոգնած եւ հիւանդ՝ կը թո-
ղու իսպառ իւր ասպարէզն եւ կը մեկնի կ'առա-
նանայ Մարմարայի Բոնիֆէի կղզին, եւ հոն 72
տարեկան հասակին, 1882 Փետրուարին կը
կնքէ իւր կենսընը, թողլով մանչ մը եւ երկու
աղջիկ դաւակ՝ որոնց մին հարմնացած է հայածին
— օտար բժշկի մը:

Իւր երկրորդաւոր ասպարէզին մէջ բարձր
տաղանդն այլեւայլ պետութիւններէ գնահա-

տուելով, պատուուած էր ինք զանազան պա-
տուանշաններով, որոնց մէջ նշանակելի են
գաղղիական Լէֆէն Դ'Էնթու. օսմանեան ինֆրէ-
նչպէս նաեւ Բահանայապետական, Աւստրիա-
կան, Իտալական եւ Բրուսիական կառավարու-
թեանց կողմանէ շնորհուած պատուանշանները:

Իւր մարմինը մեծ շքով եւ հանգիսաւոր
յուզարկաւորութեամբ թաղուած է Կաթողի-
կեայ Հայոց Բերայի ազգային գերեզմանատունը,
ուր իւր զաւակները մօտ ժամանակէն անոր յի-
շատակին պիտի կանգնեն փառաւոր Մահարան:

Իւր պատկերը, զոր կը ներկայացնենք,
ձեռք անցուցած եմ շնորհիւ Վեր. բարեկամին
Հ. Եղիշէ Վ. Գաւաթնանէի, որուն կը յայտ-
նեմ հոս անկեղծ շնորհակալութիւնս, ինչպէս
նաեւ Եգիպտական թղթատարութեանց Նախա-
րար Վսեմ. Եագուպ-Արթին փաշայի, որ Պէ-
տան Պէյի կենաց պատմութիւնն հաճեցաւ յղել:
Առանց անոր տեղեկութեանց անկարելի էր ինձ
աւարտել կենսագրութիւնն այս բժշկի, զոր
երկար առեմն է վեր ուշադրութեան առարկայ
ընելով, համարած էի զայն օրինակելի տաղանդ
մը, հետեւելի անձնաւորութիւն մը:

Տոթ. Վանդուս Ե. Քոյոցումուս:

ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ա.

Տ ա ղ ու չ ա ղ ի ք ն ու ու ղ ք:

(Ըրոնակ-Քիւնի)

Ս. Խաչատուր Կիւրաքանչի:

Վերելոյ միջին ժամանակաց հայ գրա-
կանութեան մէջ՝ իրրեւ հեղինակ հանրածանօթ
եղած է, եւ կերպ մի՝ ոչ այնչափ պատուաւոր՝
համաւ հանած: Հատ տարիներէ վեր բանա-
սիրաց մէջ ընդհանուր տարածալ կարծիք կար,
որ ինք Սողոմ-Վալիսթիմիսի վարուց Աղեքսան-
դրի հին թարգմանութիւնն ապականած է՝ իւր
մոծած ուսմական փոփոխութեամբն: Սակայն
յետին տարիներն այն թարգմանութեան վրայ
եղած ճիշդ ուսումնասիրութիւնը ցուցին թէ ինք
յայտմ մասին ամենեւին գործակցութիւն չունի:
Նշել հաշակաւոր բոլոր նկատմամբ իւր գործու-

¹ Յես ճերէթէ լըթիէ, Թի. 2940, 1 Մարտ 1895:
² Յես լըթիէ զ. 8-րդ, Թի. 2, 1848 Յուլիս
15, էջ 17:

³ Յես ճերէթէ լըթիէ, Թի. 2940, 3 Մարտ 1895:
⁴ Յես ճերէթէ լըթիէ, Թի. 2940, 3 Մարտ 1895:

⁵ Յես Հադիւ, 1895 Թ. 10: